

सङ्घीयतामा मिडिया नीति तथा कानून

(मस्यौदामाथि टिप्पणी तथा सुझाव)

टिप्पणी तथा सुझाव

वैशाख, २०७६

सूचना प्रविधिको सम्बन्धमा
व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

पृष्ठभूमि

सूचना प्रविधि सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकले दुई पाटो समेट्न खोजेको छ । एउटा हो- हाल विद्युतीय कारोबार ऐनले समेट्दै आएको सूचना प्रविधिको विकास, प्रवर्द्धन र नियमन गर्ने, विद्युतीय अभिलेख तथा हस्ताक्षरको मान्यता, सत्यता र विश्वसनीयतालाई नियमित गर्नेलगायत विषय । अर्को हो- साइबर अपराध र सामाजिक सञ्जालको विषय । यसअघि दोस्रो विषयलाई एकमुष्टरूपमा विद्युतीय कारोबार ऐनको दफा ४७ एकमात्रै दफाको प्रयोग गरिन्थ्यो । दफा ४७ लाई नै टेकेर अनलाइन मिडिया अथवा सामाजिक सञ्जालहरूबाट संप्रेषण भएका सामग्रीलाई लिएर पक्राउदेखि मुद्दा दायर हुँदै आएको छ । पत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीलाई अनलाइनमा साभार गर्दा यही ऐनको दफा ४७ मार्फत नै अनलाइनलाई कारबाही हुने तर मूल स्रोतमा प्रकाशित सामग्रीको विषय भने नसमेटिने हुँदा कानुनी प्रक्रियामा विरोधाभाष देखिँदै आएको छ ।

उद्देश्य

सूचना प्रविधिको विकास, प्रवर्द्धन, नियमनलाई प्रमुख उद्देश्यका रूपमा यस ऐनले ग्रहण गरेको छ । साइबर अपराध नियन्त्रणसँगै सामाजिक सञ्जालको प्रयोगलाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउने उद्देश्यसमेत यस ऐनले लिएको देखिन्छ ।

प्रस्तावित विधेयकको मस्यौदामा रहेका मूलभूत समस्या र सुभावलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

सूचना प्रविधिको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकका समस्या

सरकारले संसद्मा पेश भइ समितिमा दफावार छलफलमा रहेको सूचना प्रविधिको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकमा वाक् तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, प्रेस स्वतन्त्रता र पत्रकारितासँग सम्बन्धित निम्नानुसारका समस्या छन् :

प्रस्तावनामा नै समस्या

परिच्छेद १ (३) मा भनिएको छ- यो ऐन नेपालभर लागु हुनेछ र यो ऐनको उल्लङ्घन गरी कसुर गर्ने जहाँसुकै रहे/बसेको व्यक्तिसमेतलाई यो ऐन लागु हुनेछ । सूचना प्रविधिले सबैभन्दा पहिले राष्ट्रिय सीमाको दायरालाई तोड्ने गर्छ । सूचना प्रविधिको विशेषता अथवा चुनौती भनेकै जहाँसुकैबाट पनि प्रयोग गर्न सकिने भन्ने हो । जहाँबाट पनि सञ्चालन गर्न सकिने भएकाले यसको व्याख्या गर्दा विशेषरूपमा ख्याल गर्नुपर्ने हुन सक्छ । नेपालभर लागु हुने ऐनअनुसार जहाँसुकै ('जहाँसुकै' शब्द अमूर्त छ) रहे/बसेको व्यक्तिमा यो ऐन लागु हुनेछ भनिएको छ । सूचना प्रविधिको पछिल्लो विकासक्रमले आमसञ्चारकै परम्परागत परिभाषा फेरेको अवस्थामा यसलाई हेर्ने दृष्टिकोणको दायरा पनि फराकिलो हुनुपर्ने देखिएको छ ।

मूलभूतरूपमा यसमा देखिएका समस्या

- दफा ८६ ले व्यवस्था गरेको अश्लील सामग्री निषेधको विषयमा अश्लीलताको परिभाषा छैन । यसलाई बाल यौनजन्य सामग्री (चाइल्ड पोर्नोग्राफी) र असहमति, जबर्जस्ती गरिएका यौनजन्य सामग्रीका रूपमा स्पष्ट उल्लेख गरिनुपर्छ ।
- दफा ९१ मा सामाजिक सञ्जाल सञ्चालन गर्न दर्ता गर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको छ । यसलाई दर्ता गर्ने वा नेपालका लागि सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने प्रावधान राखिनुपर्छ । उपदफा ३ मा रहेको दर्ता नभएको व्यक्तिले सञ्चालन गरेको सामाजिक सञ्जालको प्रयोगमा नेपाल सरकारले रोक लगाउन सक्ने प्रावधान छ । यो सबैभन्दा विवादित विषय हो । अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र नियन्त्रण यससँगै जोडिएका छन् । उदाहरणका लागि फेसबुकले नेपालमा दर्ता हुन चाहेन भने के यसको प्रयोगमा निषेध हुने हो ?
- दफा ९२ मा यस ऐनबमोजिमको कसुर ठहरिने विषयवस्तु सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गरेको वा गर्न लागेको विषयमा एक सरकारी प्रशासनिक विभागले त्यस्तो विषयवस्तु वा सूचना हटाउन तत्काल सामाजिक सञ्चालकलाई निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसले विचार र अभिव्यक्तिमाथि पूर्वप्रतिबन्धको अवस्था सिर्जना गर्छ र विधेयकको नियन्त्रणमुखी चरित्र उजागर गर्छ । ऐनबमोजिमको कसुर हो वा हैन ठहर गर्ने विषय अदालतलाई छाड्नुपर्छ । यसको निकर्ण गर्न काम सरकार मातहतको विभागका कुनै कर्मचारी कुनै पनि हालतमा हुन सक्दैनन् । यो दफामा कसुरमा मात्र हैन, गर्दै नगरेको कसुरमा समेत कारबाही गर्ने नियत देखिन्छ ।
- दफा ९४ मा सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गर्न नहुने विषयवस्तुका ६ वटा बुँदा उल्लेख छ । यी विषय तत्कालै हटाउन वा हटाउन लगाउनका लागि विभागले सामाजिक सञ्जाल सञ्चालकलाई निर्देशन दिने प्रावधान राखिएको छ । कुनै पनि विषय हो वा हैन ठहर गर्ने काम सरकार वा मातहतको निकायको हैन । कसैको चरित्र हत्या बिनातथ्य वा आधार गरिएको हो कि हैन भनेर अनुसन्धान गर्ने र निकर्ण गर्ने काम अदालतको हो । त्यसैले विभागले अनुसन्धान र ठहर दुवै काम गर्नु लोकतान्त्रिक हुँदैन । ९४ (१) मा उल्लेख गरिएको 'कुनै व्यक्तिलाई जिस्क्याउने, भुक्त्याउने, होच्याउने, हतोत्साही गर्ने, हफ्काउने, घृणा तथा द्वेष उत्पन्न गराउने वा प्रापकलाई भ्रमित पार्ने आशय' भन्दै आफूअनुकूलका सन्देशमात्र प्रवाह गराउने गरी नियन्त्रणमुखी अवधारणालाई पृष्ठपोषण गर्न खोजेको देखिन्छ ।
- दफा ९८ (२९) मा व्यवस्था भएको सामाजिक सञ्जालमा प्रेषित कसुरजन्य सामग्रीमा हुने सजाय अस्वाभाविक छ र कसुरको गाम्भीर्यसँग समानुपातिक देखिँदैन । उदाहरणका लागि, 'कुनै व्यक्तिलाई जिस्क्याउने, भुक्त्याउने, होच्याउने, हतोत्साही गर्ने, हफ्काउने, घृणा तथा द्वेष उत्पन्न गराउने वा प्रापकलाई भ्रमित पार्ने आशय' कसुरको सजाय ५ वर्ष कैद र १५ लाखसम्म जरिवाना प्रस्ताव गरिएको छ । नेपालका अन्य कानून हेर्दा

ज्यान मार्ने उद्योग गरेमा १० वर्ष र १ लाख एवं जबर्जस्ती करणीमा ७ देखि १० वर्ष कैदको व्यवस्था छ ।

- विद्यमान अन्य कानूनसँग बाफिएका प्रावधान पनि यसमा छन् । विधेयकको दफा ७६ मा विद्युतीय माध्यमबाट गोपनीयता भङ्ग गरेमा ५ लाख रुपियाँसम्म जरिवाना वा ३ वर्षसम्म कैद वा दुवैको व्यवस्था गर्न खोजिएको छ भने वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐनको दफा १९ मा विद्युतीय माध्यमबाट गोपनीयता भङ्ग भएमा दफा २९ को कसुर र सजाय प्रावधानअन्तर्गत ३ वर्षसम्म कैद वा ३० हजार जरिवाना छ ।
- दफा १०३ मा यस ऐनबमोजिमको कसुरसँग सम्बन्धित मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार सूचना प्रविधि अदालतलाई र त्यस्तो अदालत गठन नभएसम्मका लागि सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई क्षेत्राधिकार तोकिएको छ । सामाजिक सञ्जालका लागिमात्र विभागले निक्क्याल गर्ने, कारबाही गर्ने र निर्देशन दिने दोहोरो मापदण्ड लगाउनु हुँदैन ।
- ऐनले सामाजिक सञ्जाललाई मात्र ध्यान दिएको छ । कसैले सामाजिक सञ्जालबिना वेबसाइट बनाइ इन्टरनेटमा आपराधिक गतिविधि गरेमा त्यसलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउन कठिन हुने देखिन्छ ।

बुँदागत समस्या र सुभावा

बुँदा नम्बर	विद्यमान व्यवस्था	हुनुपर्ने	कैफियत
दफा १ (३०)	यो ऐन नेपालभर लागु हुनेछ र यो ऐनको उल्लङ्घन गरी कसुर गर्ने जहाँसुकै रहे बसेको व्यक्तिसमेतलाई यो ऐन लागु हुनेछ	हटाउने	बुँदा १ (१) र १ (२) ले बोल्ने भएकाले हटाउँदा फरक पर्दैन ।
दफा ५७	पृष्ठपोषण लिन सक्ने : (१) नेपाल सरकारले कानून तर्जुमा वा नीति निर्माण गर्दा आवश्यकताअनुसार विद्युतीय माध्यमबाट सर्वसाधारणको पृष्ठपोषण लिन सक्नेछ ।	प्रतिक्रिया र सुभावा लिन सक्ने : (१) नेपाल सरकारले कानून तर्जुमा वा नीति निर्माण गर्दा आवश्यकताअनुसार विद्युतीय माध्यमबाट सर्वसाधारणको प्रतिक्रिया र सुभावा लिन सक्नेछ ।	पृष्ठपोषण शब्दले भन्दा प्रतिक्रिया र सुभावा शब्दले अर्थ राम्रोसँग खुलाउने हुँदा ।

सूचना प्रविधिको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

ढुँदा नम्बर	विद्यमान व्यवस्था	हुनुपर्ने	कैफियत
दफा ५८ (४)	सरकारी निकायले आफ्नो कार्यालयको डोमेन नाम गभर्मेन्ट डट एनपीअन्तर्गत दर्ता गर्नुपर्नेछ ।	सरकारी निकायका वेबसाइटहरू जिओभी डट एनपी (gov.np) मा दर्ता गर्नुपर्नेछ ।	विश्वका कुनै पनि देशमा सरकारी वेबसाइट गभर्मेन्टमा दर्ता हुँदैनन् । यसका लागि छोटकरी शब्द gov प्रयोग हुन्छ ।
दफा ८६	कसैले विद्युतीय प्रणालीको माध्यमबाट कुनै अश्लील सामग्रीको उत्पादन, सङ्कलन गर्न, उपलब्ध रहेको जानकारी संप्रेषण गर्न, देखाउन, वितरण गर्न, प्रकाशन गर्न, प्रदर्शन गर्न, प्रसार गर्न वा बिक्री गर्न वा सञ्चय गर्न हुँदैन ।	यसलाई बाल यौनजन्य सामग्री (चाइल्ड पोर्नोग्राफी) र असहमति, जबर्जस्ती गरिएका यौनजन्य सामग्रीका रूपमा स्पष्ट उल्लेख गरिनुपर्छ ।	अश्लीलको परिभाषा के हो ? यो अमूर्त भएकाले त्यसलाई व्याख्या गर्न आवश्यक छ ।
दफा ९१	१. सामाजिक सञ्जाल सञ्चालन गर्न चाहने व्यक्तिले यस ऐनबमोजिम विभागमा दर्ता गर्नुपर्नेछ । २. यो ऐन प्रारम्भ हुनुअघि सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सञ्जाल तोकिएको समयभित्र विभागमा दर्ता हुनुपर्नेछ । उपदफा (१) बमोजिम नेपालमा दर्ता नभएको व्यक्तिले सञ्चालन गरेको सामाजिक सञ्जालको प्रयोगमा नेपाल सरकारले रोक लगाउन सक्नेछ ।	१ र २ मा दर्ता अथवा आफ्नो प्रतिनिधि संस्था या व्यक्ति तोकने (सम्पर्क व्यक्ति) प्रावधान बढी व्यावहारिक हुने देखिन्छ । ३ मा दर्ता नभएको खण्डमा निषेध हुन सक्ने भन्ने वाक्यले नियन्त्रणमुखी चरित्र देखाउने भएकाले सामाजिक सञ्जालबाट हुन सक्ने आपराधिक गतिविधि नियन्त्रणका लागि सहजकर्ता राख्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ । अथवा गैरकानुनी गतिविधि, आपराधिक क्रियाकलाप, यौन दुराचार जस्ता विषयवस्तुलाई निषेध गर्ने सञ्चालन नीति लिएका सामाजिक सञ्जाललाई निर्वाध प्रयोग हुन दिने प्रावधान राख्न सकिन्छ ।	

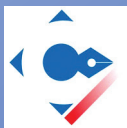
सङ्घीयतामा मिडिया नीति तथा कानून : मस्यौदामाथि टिप्पणी तथा सुभाव

बुँदा नम्बर	विद्यमान व्यवस्था	हुनुपर्ने	कैफियत
दफा ९२	कसैले यस ऐनबमोजिम कसुर ठहरिने विषयवस्तु सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गरेको वा गर्न लागेको विषयमा विभागले त्यस्तो विषयवस्तु वा सूचना हटाउन तत्काल सम्बन्धित सामाजिक सञ्जाल सञ्चालकलाई निर्देशन दिन सक्नेछ ।	यो प्रावधानले पनि नियन्त्रणमुखी चरित्र नै देखाउने हुँदा सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गर्न नहुने (दफा ९४) को प्रावधानलाई सामाजिक सञ्जालका सञ्चालकलाई उनीहरूको नीतिमै समावेश गर्न प्रेरित गर्ने र उनीहरूको नीतिमा ती विषय समेटिएका भए निर्वाध प्रयोग गर्न दिने	उदाहरणका लागि- सामाजिक सञ्जालका नीतिले नाङ्गा तस्बिरलाई निषेध गर्छ भने त्यहाँ उजुरीका लागि अप्सनको व्यवस्था हुन्छ । त्यसलाई प्रेरित गर्ने ।
दफा ९४	सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गर्न नहुने ६ वटा बुँदा	यीमध्ये अधिकांश विषयलाई फौजदारी संहिताले नै समेटिसकेकाले त्यसअनुसार नै कारबाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउन सक्ने देखिन्छ । (२) मा विभागले सामाजिक सञ्जालमा भएका विषय हटाउन निर्देशन दिने अधिकार नियन्त्रणमुखी भएकाले त्यसको छिनोफानो न्यायिक निकायबाट हुनु नै उपर्युक्त हुन्छ ।	
दफा १०३	यस ऐनबमोजिमको कसुरसँग सम्बन्धित मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्ने अधिकारी दफा ११५ बमोजिमको अदालतलाई हुनेछ ।	मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार सूचना प्रविधि अदालतलाई र त्यस्तो अदालत गठन नभएसम्मका लागि सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई क्षेत्राधिकार तोकिएको छ । सामाजिक सञ्जालका लागि मात्र विभागले निक्कै गर्न, कारबाही गर्ने र निर्देशन दिने दोहोरो मापदण्ड लगाउनु हुँदैन ।	

‘सङ्घीयतामा मिडिया नीति तथा कानुन’ शीर्षकको पुस्तकमा सङ्घीय संरचनाअन्तर्गत सङ्घ र प्रदेशहरूले तयार पारेका मिडियासम्बन्धी नीति तथा कानुनका कमी/कमजोरी केलाउँदै संशोधनका लागि टिप्पणी तथा सुझाव दिइएको छ।

सेन्टर फर मिडिया रिसर्च-नेपाल मिडियाका नीतिगत तथा व्यावहारिक पक्षमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने संस्था हो। सेन्टरले मिडियासम्बन्धी अनुगमन, छलफल, तालिम, गोष्ठी, सेमिनारलगायत कार्य गर्छ।

प्रकाशक

सेन्टर फर मिडिया रिसर्च-नेपाल

काठमाडौं, ३२

पो. बक्स नं. : २४६२२

इमेल : cmrnepal@butmedia.org.np

वेब : www.research.butmedia.org

www.mediapolicy.org.np